

POLITIČKA EKONOMIJA TRANZICIJE U BOSNI I HERCEGOVINI

Socijalistička federativna republika Jugoslavija (SFRJ), i Bosna i Hercegovina kao njen integralni dio, u periodu 1945–1991. bila je jedina zemlja (od 1950) sa ustavom utvrđenim modelom upravljanja zasnovanim na samoupravljanju. Taj sistem je napušten raspadom Jugoslavije, ali je sa stanovišta istorijskog eksperimenta društvenog uređenja bio jedan od najinteresantnijih iskoraka u posljednja dva stoljeća istorije države i prava. SFRJ je bila pretežno tržišno orijentisana ekonomija, sa značajnim dostignućima u razvoju ljudskog kapitala i ekonomija republika koje su je činile. U teorijskom smislu u periodu postojanja SFRJ u oblasti ekonomske nauke najznačajnije doprinose analizi dometa i slabosti društvene svojine i samoupravljanja dali su Branko Horvat i Aleksander Bajt.¹

Formalno posmatrano, raspadom SFRJ politički suverene zemlje i ekonomije prolazile su i još uvijek prolaze kroz proces ekonomske transformacije, čiji je integralni dio društvena promjena koja podrazumijeva nastajanje, uz političke, i ekonomskih elita u zemljama/nacijama. Ovaj fenomen, koji je prisutan u gotovo svim bivšim socijalističkim ekonomijama, gotovo u cijelosti je zanemaren iz analiza, posebno ekonomskih, i u teorijskom i praktično-političkom smislu dovodi do velikih zabluda u procjenama stvarnih dometa reformi i mogućnosti realizacije ciljeva razvoja na održivim osnovama.

Ekonomska pozicija Bosne i Hercegovine na početku tranzicije

Početak tranzicije iz ekonomskog sistema zasnovanog na društvenom vlasništvu u okviru bivše SFRJ te pretvaranja društvene svojine u državnu tokom rata 1992–1995.² na tržišnu ekonomiju u Bosni i Hercegovini korespondira zaključivanju Mirovnog sporazuma u Parizu (decembar 1995) i prijemom Bosne i Hercegovine u članstvo Svjetske banke (mart 1996). Početna pozicija bh. ekonomije u odnosu na ostale zemlje bivše SFRJ, kao i ostale zemlje u tranziciji, bila je daleko nepovoljnija uzevši u obzir razmjere ratnih razaranja. Tokom rata u Bosni i Hercegovini ubijeno je najmanje 102.622 osobe³, oko 250.000 osoba su vojni i civilni invalidi rata, izgubljeni bruto domaći proizvod (BDP) u periodu 1992–1995. iznosio je oko 30 milijardi USD u dolarima iz

1 Horvat, Branko (1983), *Politička ekonomija socijalizma*, Globus, Zagreb; Horvat, Branko (2001), *Ekonomika ubrzanog razvoja*, Forum Bosnae 12/01, Međunarodni forum Bosna, Sarajevo; Bajt, Aleksander (1988), *Samoupravni oblik društvene svojine*, Globus, Zagreb.

2 Zakon o pretvaranju društvene u državnu svojinu u Bosni i Hercegovini je donesen 1994. godine.

3 Čekić, Smail (2009), *Research of Genocide Victims, With a Special Emphasis on Bosnia and Herzegovina – Problems and Issues in Scientific Theory, Methods and Methodology*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, str. 88–89. Minimalan broj ubijenih tokom rata u BiH istaknut u gornjem tekstu (102.622) je naveden u jednom od izvora koji su citirani u Čekićevoj knjizi, tačnije u: Tabeau, Ewa – J. Bijak (2005), “War – Related Deaths in the 1992-1995 Armed Conflict in Bosnia and Herzegovina: A Critique of Previous Estimates and Recent Results“, *European Journal of Population, Springer*; dok Čekić, također, navodi i procjenu od 200.000 ubijenih osoba u BiH prezentiranu u sljedećem izvoru: Blum, Rony, Gregori H. Stanton, Shira Sagi, Elihu D. Richter (2007), „‘Ethnic Cleansing’ Bleaches the Atrocities of ‘Genocide’“, *European Journal of Public Health, Oxford*, str. 1–6.

1990,⁴ a razaranja poslovne imovine, bolnica, škola, univerziteta, kulturnih ustanova, cestovne i željezničke infrastrukture i stambenog fonda procjenjivana su u rasponu od 30 do 45 milijardi USD. Premda je, prema podacima jednog od predstavnika međunarodne zajednice u Bosni i Hercegovini, gospodina Donald Haysa, u poslijeratnom periodu (do 2005) u ovu zemlju uloženo oko 14 milijardi USD, sasvim je jasno da su ratni gubici, prije svega u ljudskom kapitalu a potom i fizičkom kapitalu, daleko nadmašili pomoć koju je Bosna i Hercegovina dobila u poslijeratnom periodu. Niti jedna država u Evropi ne može se uporediti sa Bosnom i Hercegovinom po intenzitetu i stepenu razaranja u periodu poslije Drugog svjetskog rata, pa se ovi podaci sa naučnog stanovišta ne smiju zanemarivati kada se vrše poređenja položaja i dostignuća u tranzicijskom periodu Bosne i Hercegovine, susjednih zemalja kao i svih ostalih zemalja u tranziciji.

Politička ekonomija tranzicije u Bosni i Hercegovini

Politička ekonomija tranzicije u Bosni i Hercegovini neposredno je izvedena iz njene institucionalne i etničke strukture i uglavnom je bila zasnovana na dominantnom učešću entiteta i dominantnih etničkih grupa. Analizu problema koji su proistekli iz entitetski i etnički bazirane ekonomske tranzicije i, posebno, privatizacije kao jednog od njenih najznačajnijih segmenata prezentirao sam u poglavlju knjige koju je nedavno publikovao Longo Editore.⁵ U ovom tekstu ističem jedan od vrlo važnih, ustvari najvažniji dio procesa tranzicije koji se najčešće zaboravlja/zapostavlja u analizama onoga šta se dešavalo i dešava u zemljama u tranziciji i, posebno, u Bosni i Hercegovini. Ključni faktor procesa tranzicije jeste zakonsko i institucionalno uređenje koje definiše legalni okvir i izvedena prava nosioca procesa tranzicije u tom okviru. U Bosni i Hercegovini ključni akteri procesa tranzicije jesu entitetske strukture, a efektivno tri konstitutivna naroda koja čine većinsko stanovništvo ove zemlje.

Premda je vanjskotrgovinski režim definisan i usvojen na državnom nivou, kao i monetarni režim i ubiranje indirektnih poreza (od 2005) efektivna vlast je zakonima o privatizaciji u oba entiteta data entitetima. Iz entitetski usvojene zakonske regulative u procesu privatizacije, formalno postojanje Zakona o politici stranih direktnih ulaganja na državnom nivou nije podrazumijevalo efektivne instrumente provođenja ovog zakona na istom nivou vlasti, već njegovu isključivu realizaciju na entitetskom nivou, i na taj način u osnovi štetnu međuentitetsku konkurenciju u privlačenju stranih ulaganja. U Federaciji BiH je Zakonom o privatizaciji preduzeća i institucionalnom podjelom odgovornosti za provođenje privatizacije data vrlo značajna ovlast za provođenje privatizacije (malih, srednjih i jednog broja velikih preduzeća) kantonalnim agencijama

4 Prema Statističkom godišnjaku BiH, 1992. vrijednost BDP Bosne i Hercegovine u okviru SFRJ 1990. godine, pretvorena po tadašnjem prosječnom zvaničnom kursu USD/YUD, iznosila je 10,7 milijardi USD. Svjetska banka je procijenila na približno 1,2 milijardi USD. Vidjeti u: The European Commission and the World Bank, „Bosnia and Herzegovina – 1996-1998 Lessons and Accomplishments – Review of the Priority Reconstruction Program and Looking Ahead Towards Sustainable Economic Development“, A Report Prepared for the May 1999 Donors Conference, May 1999. p. 47.

5 Čaušević, Fikret (2013), „Bosnia and Herzegovina’s Economy since the Dayton Agreement“. Publikovano u: Ola Listhaug, Sabrina Ramet Eds, Bosnia-Herzegovina Since Dayton: Civic and Uncivic Values, Longo Editore, Ravenna. Permalink: <http://digital.casalini.it/10.1400/212369> - DOI: 10.1400/212369.

za privatizaciju. Efektivno, dakle, privatizacija u Bosni i Hercegovini je primarno provedena na etničkom principu, sa izuzetkom privatizacija obavljenih metodom tendera u kojoj su se kao kupci pojavili strani ulagači. Međutim, i jedan broj tenderskih privatizacija korišten je za jačanje veza ili sa susjednim zemljama ili sa zemljama u kojima su biznismeni iz tri konstitutivna bh. naroda imali značajna interesna uporišta iz pozicije političko-strateško-poslovnih veza. Sa druge strane, neke od vrlo uspješnih izvozno orijentisanih tenderskih privatizacija u saradnji sa strateškim partnerima omogućile su značajan rast izvoznih poslova bh. preduzeća, od kojih su najčešći primjeri uspješnih privatizacija one obavljene u metaloprerađivačkoj industriji, autoindustriji, drvnoprerađivačkoj industriji i industriji građevinskog materijala.

Prostor za najveću manipulaciju sa najmanje odgovornosti za izvršenu privatizaciju omogućen je zakonskim rješenjima koja su preferirala tzv. brzu i masovnu privatizaciju zasnovanu na konverziji certifikata (u Federaciji BiH) i vaučera (u RS) za dionice preduzeća i koju su jedno vrijeme izrazito podupirali predstavnici jednog broja zemalja aktivno uključenih u postratne reforme u Bosni i Hercegovini. U zakonskim odredbama o privatizaciji ovim metodom u oba entiteta kupci preduzeća nisu bili ničim obavezani da moraju održati broj zaposlenih u privatiziranim preduzećima, niti su bili obavezani na investicije, unapređenje tehnologije, povezivanja sa tržištima u Evropi ili drugim dijelovima svijeta. Manipulacija u postprivatizacijskom periodu imovinom preduzeća koja su privatizirana certifikatima i vaučerima bila je moguća i nerijetko se dešavala. Kako ne bi bilo zabune za čitaoce ovog teksta, neka od preduzeća koja su privatizirana metodom zamjene certifikata za dionice preduzeća bila su i još uvijek su relativno uspješna, ali to su preduzeća koja, nažalost, ne dominiraju u strukturi ukupnog uzorka privatiziranih preduzeća u masovnoj privatizaciji.

Dakle, privatizacija je u svim zemljama u tranziciji otvorila proces koji se nikada nije odigrao u bivšim socijalističkim državama ili, ako je započeo tridesetih godina prošlog vijeka (npr. bivša Čehoslovačka), zaustavljen je Drugim svjetskim ratom i potom novim oblikom društvenog uređenja (socijalizmom sovjetskog tipa u Istočnom bloku, odnosno socijalizmom zasnovanom na društvenoj imovini u bivšoj SFRJ). Privatizacija je, kao integralni dio procesa tranzicije, u zemljama u tranziciji otvorila prostor za koncentraciju ekonomske moći uporedo sa koncentracijom političke moći. Ovaj proces, dakle, proces simultanog jačanja ekonomskih i političkih elita je bio ključni segment formiranja nacija na području zapadne Evrope u devetnaestom vijeku, a jednako tako i u Sjedinjenim Državama. Proces koji još uvijek traje u zemljama u tranziciji i proces kom svjedočimo u ovom historijskom periodu kroz koji prolazimo jeste proces dovršavanja ili pokušaja dovršavanja nacija u zemljama bivšeg socijalizma. Na kapital-odnosu zasnovanim ekonomijama potrebni su partneri, jasno definisani vlasnici kapitala u zemljama u tranziciji. Što je struktura vlasništva više disperzirana u zemljama u tranziciji, to je manja koncentracija ekonomske moći, čime postaje i fluidnija pregovaračka moć u procesu donošenja odluka o okrupnjavanju kapitala. Također, time su omogućene i veće političke manipulacije. Sa druge strane, zadržavanje dominantne kontrole države u nekim od najznačajnijih infrastrukturnih preduzeća stvara stalni problem etnički zasnovane političke dominacije stranaka na vlasti u tim preduzećima i svjesno izbjegavanje davanja odgovora na pitanje da li ikako koristiti vlasništvo u tim preduzećima u cilju rješavanja problema inostrane zaduženosti i nelikvidnosti javnog sektora.

Proces nedovršenosti formiranja nacija posebno je izražen u zemljama Zapadnog Balkana, odnosno zemljama bivše Jugoslavije, budući da je ovaj region u cjelini imao najlošiju polaznu osnovu za tranziciju, kao posljedica ratova na području bivše SFRJ u periodu 1991–2000. Na prostoru

ovog regiona pozicija Bosne i Hercegovine je najkompliciranija, zbog najvećeg stepena razaranja, sa jedne strane, te zbog specifične institucionalne i etničke strukture zbog koje je Dejtonskim sporazumom dato izravno pravo dvjema susjednim zemljama da utiču na političke i ekonomske odnose u ovoj zemlji, sa druge strane. Stoga je proces privatizacije u dosadašnjem toku najvećim dijelom imao za posljedicu koncentraciju ekonomske moći u okviru tri dominantne etničke grupe, uz izraženo socijalno raslojavanje u okviru svake od tih triju etničkih grupa, kao izravne posljedice pogrešnog provođenja privatizacije i izostanka efektivne kontrole i sankcionisanja za zloupotrebe. Formiranje ekonomskih i političkih elita u Bosni i Hercegovini je efektivno provedeno kao nacionalna pripadnost Srbima, Hrvatima i Bošnjacima, a ne kao proces izgradnje kohezivnih snaga u razvoju logičnih poslovnih cjelina koje bi omogućile koncentraciju kapitala na funkcionalnom principu u međusobnoj povezanosti sva tri konstitutivna naroda i ostalih građana (manjina), koje bi doprinosile razvijanju uzajamno korisnih veza u okviru Bosne i Hercegovine, kao i ekonomskih elita na taj način stvorenih sa ekonomskim elitama iz susjednih zemalja i ostalih zemalja sa kojima Bosna i Hercegovina ima najintenzivnije trgovinske i ekonomske odnose (Njemačka, Austrija, Italija, Slovenija).

Naravno, logično pitanje je da li postoji potencijal u menadžerskim, tehničkim i finansijskim znanjima koji bi omogućio ovakav razvoj događaja uz racionalnije definisanu institucionalnu strukturu i proces okrupnjavanja i razvoja preduzeća u cilju njihovog povezivanja u proizvodnjama sa većim stepenom dodate vrijednosti na bh. tržištu i izvozom ili uvozno-supstitutivnom proizvodnjom. Odgovor na ovo pitanje možemo naći u postojećoj poziciji Bosne i Hercegovine i ostvarenim rezultatima u prethodnom periodu. Uprkos duboko uvriježenom i pogrešnom shvatanju da je Bosna i Hercegovina ekonomski najgora zemlja u jugoistočnoj Evropi, ostvareni ekonomski rezultati ne svrstavaju ovu zemlju u „najgoru u razredu“. Vanjski dug Bosne i Hercegovine krajem 2013. bio je 62% BDP. Vanjski dugovi zemalja bivše SFRJ mjereni procentima BDP iste godine su sljedeći: Slovenije 121%⁶, Hrvatske 107%⁷, Crne Gore 113%⁸, Srbije 83%⁹, Makedonije 67%¹⁰ i Kosova 27%¹¹. Javni dug Bosne i Hercegovine je na nivou 46% BDP, dok su javni dugovi zemalja bivše Jugoslavije (u procentima BDP) sljedeći: Hrvatske 66%, Srbije 61%, Slovenije 59%, Crne Gore 52%, Makedonije 33% i Kosova 9%.¹²

Stopa nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini je u prvom kvartalu 2014. visoka (28,5% po ILO standardu), ali je gotovo jednaka stopi nezaposlenosti u Španiji i Grčkoj (također Srbiji i Makedoniji). Uzevši u obzir da Španija i Grčka nisu zemlje pogođene ratnim razaranja, a da je dug Grčke Međunarodnom monetarnom fondu (MMF) u momentu pisanja ovog rada približno

6 Dostupno na web stranici: <http://www.imf.org/external/np/sec/pr/2014/pr1413.htm>.

7 Dostupno na web stranici: http://www.hispanicbusiness.com/2014/3/23/moody_s_changes_outlook_on_croatia.htm.

8 Dostupno na web stranici: <http://www.intellinews.com/montenegro-1017/imf-lifts-montenegro-s-2013-gdp-growth-forecast-to-1-5-from-1-2-table-14982/>.

9 National Bank of Serbia, „Analysis of Republic of Serbia’s Debt“, June 2013, dostupno na: http://www.nbs.rs/internet/english/90/dug/debt_II_2013.pdf.

10 Dostupno na web stranici: <http://tr.ebrd.com/tr13/en/country-assessments/1/fyr-macedonia#main-macroeconomic-indicators>.

11 Dostupno na web stranici: <http://www.intellinews.com/kosovo-1311/kosovo-s-gross-external-debt-up-to-26-7-of-gdp-at-end-march-2013-10066/>.

12 Vidjeti na web stranici: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2186rank.html>.

jednak 2.050% kvote te zemlje kod MMF, te da je dug Bosne i Hercegovine MMF-u jednak 233% njene kvote, možemo zaključiti da je Bosna i Hercegovina uz znatno manje posuđenih sredstava u jednakim ili manjim problemima nego već spomenuta Grčka, čiji je javni dug dostigao nivo od 175% BDP. Ako ovome dodamo da je dug Republike Irske kod MMF jednak 1.550% kvote ove zemlje u MMF, te da je njen javni dug porastao sa 26% BDP 2008. na 122% BDP 2013, tada možemo izvoditi zaključke da je pristup sredstvima za spašavanje ekonomija vrlo različit, kao i da je vrlo različito interpretiranje postojećeg položaja i efikasnosti ovih ekonomija u zavisnosti od specifičnih geopolitičkih i integracijskih tokova i pozicija u kojima se nalaze te zemlje u odnosu na zemlje Zapadnog Balkana i, posebno, u odnosu na Bosnu i Hercegovinu.

Procesi formiranja nacija na području zapadnog Balkana uz smanjivanje socijalnih razlika i eliminisanje prijetnji dezintegracije regiona i, posebno, Bosne i Hercegovine nužno će podrazumijevati brže djelovanje u cilju integracije ovog regiona u Evropsku uniju i/ili davanje posebnog statusa ovom regionu uz neposrednu i blisku saradnju sa Evropskom unijom, te rješavanje pitanja sigurnosti ovog regiona u kontekstu euroatlantskih integracija. Hronični nedostatak institucionalnih kapaciteta, odnosno niskog nivoa povjerenja u institucije malih otvorenih ekonomija Zapadnog Balkana, može biti riješen stvaranjem niza regionalnih garantnih šema¹³ pod „kišobranom“ ključnih kreatora međunarodne politike.

Literatura

Bajt, Aleksander (1988), *Samoupravni oblik društvene svojine*, Globus, Zagreb.

Čaušević, Fikret (2013), „Bosnia and Herzegovina's Economy since the Dayton Agreement“. Publikovano u: Ola Listhaug, Sabrina Ramet Eds. *Bosnia-Herzegovina Since Dayton: Civic and Uncivic Values*, Longo Editore, Ravenna. Permalink: DOI: 10.1400/212369.

Čaušević, Fikret (2012), „What type of fiscal policy for the Western Balkans during the crisis“, *Southeast European and Black Sea Studies*, Volume 12, Issue 2, Taylor&Francis.

Čekić, Smail (2009), *Research of Genocide Victims, With a Special Emphasis on Bosnia and Herzegovina – Problems and Issues in Scientific Theory, Methods and Methodology*, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.

Horvat, Branko (2001), *Ekonomika ubrzanog razvoja*, Forum Bosnae 12/01, Međunarodni forum Bosna, Sarajevo.

Horvat, Branko (1983), *Politička ekonomija socijalizma*, Globus, Zagreb.

The European Commission and the World Bank, „Bosnia and Herzegovina – 1996-1998 Lessons and Accomplishments – Review of the Priority Reconstruction Program and Looking Ahead Towards Sustainable Economic Development“, A Report Prepared for the May 1999 Donors Conference, May 1999.

13 Ideju o formiranju garantnog fonda EU za Zapadni Balkan prezentirao sam u radu: Čaušević, Fikret (2012), „What type of fiscal policy for the Western Balkans during the crisis“, *Southeast European and Black Sea Studies*, Volume 12, Issue 2, Taylor&Francis, str. 357–372. (<http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/14683857.2012.686017#.U2zd0VK7u70>).

Web stranice:

<http://www.imf.org/external/np/sec/pr/2014/pr1413.htm>.

http://www.hispanicbusiness.com/2014/3/23/moody_s_changes_outlook_on_croatia.htm.

<http://www.intellinews.com/montenegro-1017/imf-lifts-montenegro-s-2013-gdp-growth-forecast-to-1-5-from-1-2-table-14982/>.

http://www.nbs.rs/internet/english/90/dug/debt_II_2013.pdf.

<http://tr.ebrd.com/tr13/en/country-assessments/1/fyr-macedonia#main-macroeconomic-indicators>.

<http://www.intellinews.com/kosovo-1311/kosovo-s-gross-external-debt-up-to-26-7-of-gdp-at-end-march-2013-10066>.

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2186rank.html>.

Prof. dr. Fikret Čaušević